

Näkökulmia vuorovaikutuksen intersubjektiivisuuteen

Jan Lindström, Ritva Laury, Anssi Peräkylä & Marja-Leena Sorjonen (toim.): *Intersubjectivity in action. Studies in language and social interaction*. Pragmatics & Beyond New Series 326. Amsterdam: John Benjamins 2021. 437 s. ISBN 9789027209405.

Intersubjektiivisuus merkitsee ihmisen kognitiivista ja sosiaalista kykyä ymmärtää ja jakaa merkityksiä, tunteita, havainnot ja ajatuksia toisten kanssa. Ihmisen sosiaalisen toiminnan ja kielenkäytön näkökulmista intersubjektiivisuus on siis mitä perustavanlaatuisimmassa roolissa: vuorovaikutus edellyttää intersubjektiivisuutta, ja ihmiseksi kehitytään kanssakäymisessä toisten ihmisten kanssa (esim. Tomasello 2008; Linell 2009). Arvioitava kokoomateos *Intersubjectivity in action* keskittyy siihen, miten intersubjektiivisuutta tavoitellaan ja ylläpidetään vuorovaikutustilanteissa.

Teoksessa intersubjektiivisuuden keskiössä on siis sisäisen ymmärtämisen kyvyn (*inter-thinking*) sijaan kyky toimia yhteisymmärryksessä (*inter-action*), kuten johdannossa (s. 2) todetaan. Näkökulman valintaa heijastaa myös teoksen nimi *Intersubjectivity in action*, jonka voi tulkita sanaleikkiksi: yhtäältä nimi viittaa siihen, että tarkastelu kohdistuu tosielämän tilanteisiin (*in action* 'toiminnassa, käytännössä, vauhdissa'), ja toisaalta se viittaa keskusteluanalyttiseen toimintojen (*action*) tarkasteluun. Keskusteluanalyysi onkin kaikkia kokoelman lukuja yhdistävä tekijä. Sen käyttö teosta kannat-

televana teoreettis-menetelmällisenä valintana toimii myös perusteluna sille, että tarkastelu kohdistuu nimenomaan käytännön ja toiminnan tason intersubjektiivisuuteen. Keskusteluanalyysissa aineistona käytetään autenttista, tallennettua vuorovaikutusta ja tutkimus kohdistetaan siihen, miten sosiaalisia toimintoja toteutetaan havaittavissa olevin keinoin: puheella, kehollisesti ja materiaalisia resursseja hyödyntäen (menetelmästä esim. Sidnell & Stivers toim. 2013).

Teoksen toimittajat ovat Helsingin yliopistossa vuosina 2012–2017 toimineen Intersubjektiivisuus vuorovaikutuksessa -huippuyksikön vastuuhenkilöitä. Suomen kielen professori Marja-Leena Sorjonen toimi huippuyksikön johtajana, sosiologian professori Anssi Peräkylä varajohtajana ja professorit Ritva Laury (suomen kieli) ja Jan Lindström (pohjoismaiset kielet) olivat vuorovaikutuksen resursseja tutkivan tiimin vastuuhenkilöitä. Kaikki neljä ovat kansainvälisesti nimekkäitä tutkijoita keskusteluanalyysin kentällä, ja kielitieteen edustajat Sorjonen, Laury ja Lindström ovat myös vuorovaikutuslingvistiikan uranuurtajia. Kokoelman kirjoittajajakaarti koostuu monista huippuyksikön jäsenistä ja läheisistä yhteistyökumppaneista.

Teoksessa on johdanto ja 17 empiiristä lukua, jotka on jaettu neljään temaattiseen osaan. Ensimmäinen näistä ("How language codes and creates intersubjectivity") käsittelee kielellisiä yksityiskoh- tia intersubjektiivisuuden luomisessa.

Toisessa osassa ("Moving towards shared understanding") tarkastellaan erilaisia yhteisymmärrykseen liittyviä ilmiöitä, kuten yhteisen maaperän rakentamista ja korjaamista. Kolmannen osan ("Bodies and intersubjectivity") teemana ovat keho, aistit ja tunteet, ja neljäs ("Evolving intersubjectivity") käsittelee intersubjektiivisuuden kehittymisen teemoja.

Kaikki teoksen tekijät ovat Helsingin yliopistosta, mutta teoksen aineisto ja tutkimusasetelmat ovat moninaisia. Aineistot ovat peräisin erityyppisistä arkisista ja institutionaalisista keskusteluista, joita on käyty niin puhelimitse, kasvokkain kuin kokeellisissakin asetelmissa. Osassa luvuista analysoidaan yhtä tapausta, kun taas toisissa hyödynnetään laajempaa aineistoa tai usean eri aineiston yhdistelmää. Mukana on myös yksi pitkittäistutkimus. Uusien, itsenäisten tutkimusten lisäksi kokoelmassa on aiempien tutkimusten tuloksia kokoavia lukuja.

Kokoelman oletetuksi lukijaksi hahmottuu ensisijaisesti vuorovaikutustutkija, jota kiinnostaa yhteisymmärryksen tematiikka. Pääasiassa tutkimukset edustavat kielitiedettä ja sosiologiaa, mutta yhteyksiä on myös esimerkiksi käännöstieteen, logopediaan ja eläinlääketieteeseen. Keskustelunanalyysin ja vuorovaikutuslingvistiikan lisäksi teoksen tutkimuksissa on käytetty fysiologisia mittauksia ja optista liikkeenkaappausta yhdistettynä kvantitatiivisiin menetelmiin.

Valtaosassa luvuista aineisto on suomenkielistä, mutta kielivalikoimaan kuuluvat myös arabia, brasilianportugali, englanti, ranska, ruotsi ja saksa. Lisäksi kokoelmassa analysoidaan koirien ääntelyä. Ihmiskieliset esimerkit on käännetty englanniksi ja huomion kohteena olevat rivit on glossattu useimmissa luvuissa. Koirien ääntelyä kuvataan akustisten kuvioiden avulla. Teoksessa käytetään multimodaalista litterointitapaa (Mondada 2018) ja esitetään vuorovaikutustilanteita havainnollistavia kuvia ja piirroksia.

Johdatus toiminnallisen intersubjektiivisuuden ääreen

Teoksen avaa johdanto, jossa asemoidaan kokoelma vuorovaikutustutkimuksen kentälle. Intersubjektiivisuutta kerrotaan lähestytyn aiemmin filosofian, kehityspsykologian, eläintieteen ja aivotutkimuksen näkökulmista. Aiempien tutkimusten antia ei kuitenkaan käsitellä tarkemmin; intersubjektiivisuuden todetaan vain olevan kompleksinen konsepti ja kaiken ihmiselämän ehto. Tämän jälkeen johdannossa avataan lingvistiikan ja keskustelunanalyysin näkökulmia ihmisten välisen yhteisymmärryksen tarkasteluun, minkä jälkeen siirrytään teemattisten osien ja niiden sisältämien lukujen esittelyyn.

Otsikosta ja johdannon alustuksesta syntyvä mielikuva toimintojen tarkastelusta johtaa sikäli harhaan, että suuri osa teoksen tutkimuksista kohdistuu toimintojen sijaan muuntyyppisiin kielen ja vuorovaikutuksen yksityiskohtiin. Toiminnon käsitettä ei myöskään määritellä erikseen johdannossa; toimintojen osalta ainoastaan todetaan sosiologi Emanuel Schegloffia (2007) lainaten, että vuorovaikutuksessa jokainen "seuraava" toiminto tuotetaan ja ymmärretään suhteessa edelliseen (s. 2). Kuvaus pohjautuu sekvenssijäsennyksen perusperiaatteeseen, jonka mukaan jokainen keskustelun vuoro kytkeytyy edellisiin ja vaikuttaa seuraaviin (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974).

Vuoron ja toiminnon suhde on kuitenkin yhteisymmärryksen kannalta erityisen kiinnostava, minkä vuoksi käsitteiden avaamiseen ja problematisointiin olisi voinut käyttää hieman enemmän tilaa. Keskustelunanalyysissa toiminnolla tarkoitetaan yleensä sitä, mitä vuorolla sosiaalisessa mielessä tehdään. Toiminnot, kuten kysymykset, ehdotukset, valitukset ja selitykset, saavat tulkintansa vuorovaikutustilanteesta, ja toisinaan tulkinnoista joudutaan neuvottelemaan.

(Levinson 2013; Heritage 2013.) Toiminnon tulkitseminen puolestaan vaatii juuri niitä asioita, jotka johdannossa mainitaan intersubjektivisuuden edellytyksiksi vuorovaikutuksessa: yhteistä tiedollista ja kontekstuaalista maaperää sekä jaettua ymmärrystä toiminnoista ja toimintajaksista, kielellä koodattavista merkityksistä sekä tunteiden ilmaisusta. Teoksen kohdeyleisölle keskustelun perusdynamikka toki lienee tuttua, mutta sitä olisi voinut tarkastella enemmänkin intersubjektivisuutta koskevaa teoriaa vasten.

Intersubjektivisuuden luonnehdintaan palataan johdannon viimeisessä kappaleessa, jossa sen todetaan koskevan likimain kaikkea mutta pakenevan määrittelyä (”an elusive thing” ja ”complex, dynamic and omni-relevant phenomenon”, s. 19). Kuten teoksen toimittajat samassa yhteydessä huomauttavat, intersubjektivisuuden olemassaolon havaitsee selvimmin silloin, kun sitä ei ole. Lopputulemaa ei voi kiistää, mutta teorioiden ja teoksessa esiteltävien uusien tutkimustulosten aineksista olisi kenties voinut koostaa tai visualisoida jonkinlaisen synteessin siitä, mitä intersubjektivisuus vuorovaikutuksen tasolla on ja miten sitä voidaan jäsenellä ja lähestyä.

Johdannon kokoavassa loppukappaleessa nostetaan kuitenkin esiin tärkeä seikka: vuorovaikutuksen tasolla intersubjektivisuus on aina saavutettava ja ylläpidettävä asia, ei itsestäänselvä, ihmisen erityisominaisuuksista seuraava asiointila. Intersubjektivisuus vaatii vuorovaikutuksen osallistujilta erilaisia taitoja, työtä ja tarkkaavaisuutta. Teoksen intersubjektivisuuden kehittymistä käsittelevä neljäs osio täydentää tätä näkemystä, sillä se kuvaa intersubjektivisuutta ilmiönä, jonka yksityiskohtien suhteen ihminen (tai muu sosiaalinen olento) harjaantuu vuosien ja erilaisten sosiaalisten kohtaamisten myötä.

Vaikka kokonaiskuvan rakentamisessa lukijalle on jätetty runsaasti toimijuutta, johdatus aiheeseen on inspiroiva ja kat-

taus houkutteleva. Johdannossa käytetyt esimerkit elävöittävät käsitteitä.

Kokoelman sisältö

Kokoelman kieleen keskittyvä ensimmäinen osa pitää sisällään kuusi lukua ja on siten kokoelman laajin. Temaattista osaa kannattelevat erityisesti vuorovaikutuslingvistisesti painottuneet luvut. Esimerkiksi Ritva Laury esittää luvussaan selkeän ja vakuuttavan kuvauksen sekä määrittäyttyä että epämääräisyyttä heijastavien ilmausten *se joku*, *se semmonen* ja *se yksi* käytöstä. Lauryn tutkimus kohdistuu morfosyntaktisesti koodattuun Arkisynkorpukseen, ja tämäntyyppiselle tutkimukselle laaja aineisto onkin eduksi. Elizabeth Couper-Kuhlen, Marja Etelämäki ja Marja-Leena Sorjonen puolestaan vertailevat yksikön toisen persoonan imperatiivin ja modaalisen nollapersoonakonstruktion käyttöä direktiiveissä. He osoittavat, että imperatiivin käyttäminen heijastaa jaettuja oletuksia siitä, kenen tulisi toimia, miten ja miksi, kun taas nollapersoonaisen direktiivin käyttö liittyy tilanteisiin, joissa tällaisia oletuksia on vähemmän.

Lingvistisesti jännittävä on myös Peter Auerin ja Jan Lindströmin luku, joka analysoi saksan *ich finde*- ja ruotsin *jag tycker*-ilmausten käyttöä toisen position arvioivissa vuoroissa (engl. *second assessments*). Tutkimus osoittaa, että ilmausten redusoitujen muotojen (engl. *reduced formats*) käyttäminen johtaa sekvenssin päättämiseen, kun taas kieliopillisesti kokonaiset ilmaukset (engl. *full clausal formats*) tyyppillisesti jatkavat arvioivaa keskustelua. Kirjoittajat yhdistävät kielelliset nyanssit oivaltavasti toimijuuden ilmaisemiseen ja tulkintaan: redusoidut ja kokonaiset ilmaukset ottavat tilan haltuun eri tavalla.

Intersubjektivisuuden tematiikan kannalta ensimmäisen osion kiinnostavinta antia on Katariina Harjunpään kirjoittama luku, joka käsittelee epämuodollista tulkkausta (engl. *language*

brokering) suomen ja brasilianportugalin välillä. Harjunpää havainnollistaa, miten monikielisessä kontekstissa alkuperäisten ehdotusten ja tarjousten sisältämät impliisit oletukset siitä, kuka on hyötyjän roolissa, nousevat keskustelukumppanien toiselle kielelle välittämässä vuoroissa usein esiin suoremmin. Tämä johtuu siitä, että ehdotuksia ja tarjouksia välitetään usein haluamista ilmaisevan verbin avulla (esimerkiksi A: *vaihdetaan musiikkia että voimme tanssia* → B: *ela quer que mude a música, ela quer dançar* 'hän haluaa vaihtaa musiikkia, hän haluaa tanssia', s. 143). Tulkittessaan alkuperäisen puhujan toimintoja tahtomisen kautta välittäjän roolissa oleva ottaa kantaa tämän oletettuun asemoitumiseen ja irtisanoutuu omalta osaltaan hyödynsajaan roolista. Monikielistä ja -kulttuurista vuorovaikutusta soisi tutkittavan enemmänkin.

Kokoelman toinen osa on sisällöltään kirjavin; yhteisenä nimittäjänä on yhteisymmärryksen tavoittelemineen. Institutionaalisen vuorovaikutuksen tutkimusta edustavat Jarkko Niemi, Ellen Pullins ja Timo Kaski luvulla, jossa analysoidaan myyntineuvottelujen pohjustavaa työtä, sekä Elina Weiste luvulla, joka käsittelee yhteisymmärryksen muodostamista psykoterapiapotilaan henkisestä kärsimyksestä. Osan muut luvut käsittelevät arkikeskusteluja: Mirka Rauniomaa, Tiina Keisanen ja Pauliina Siitonen analysoivat hyönteisten ja nilviäisten huomaamista luontoretkillä ja Markku Haakana, Salla Kurhila, Niina Lilja ja Marjo Savijärvi pitkittyneitä toisen aloittamia korjausjaksoja. Anna Vatanen puolestaan pohtii ei-kiusallisten hiljaisuuksien olemusta kahvipöytäkeskusteluissa. Kaikki osion luvut ovat omalla tavallaan ansiokkaita, mutta yhteisen maaperän luominen vuorovaikutuksessa on teemana niin massiivinen, ettei lukujen välille synny koherenssia.

Kolmas, aisteja ja kehoa käsittelevä osio koostuu kolmesta luvusta. Lorenza

Mondada tarkastelee aistikokemusten jakamista ja yhteensovittamista oluenmaisteluillassa¹, kun taas Melisa Stevanovicin ja Tommi Himbergin luku sekä Anssi Peräkylän, Liisa Voutilaisen, Melisa Stevanovicin, Pentti Henttosen, Mikko Kahrin, Maari Kiviojan, Emmi Koskisen, Mikko Samsin ja Niklas Ravajan luku ovat useita osatutkimuksia yhdistäviä koonteja. Peräkylän ryhmän tulokset kehollisen kiihtymisen (hikoilu, punastuminen) ja vuorovaikutuksellisen affiliaation dynamiikasta ovat erityisen kiehtovia. Kvantitatiivinen analyysi antaa alustavia viitteitä siitä, että affiliaation ilmaiseminen kiihdyttää ja vastaanottaminen rauhoittaa neurotyypillistä ihmistä. Ryhmä pohtii tälle mahdolliseksi selitykseksi sitä, että vuorovaikutuksellinen affiliaatio ikään kuin jakaa emotionaalista kuormaa keskustelukumppanien kesken. Aspergerin oireyhtymä -diagnoosin saaneilla ihmisillä affiliaation vastaanottaminen ei kuitenkaan toiminut rauhoittavasti vaan päinvastoin näytti kiihdyttävän, mitä voisi selittää Aspergerin oireyhtymään yhdistetty yliherkkyys muiden ihmisten tunteenilmaisua kohtaan.

Kokoelman neljäs osa paneutuu intersubjektiivisuuden kehittymisen näkökulmiin. Minna Laakso havainnollistaa, kuinka lasten pyynnöt kehittyvät kielellisen ja kehollisen muotoilun suhteen 1–5 ikävuoden välillä intersubjektiivisen ymmärryksen kasvaessa. Lapsenkielen tutkimus soveltuu erityisen hyvin juuri intersubjektiivisuuden tarkasteluun, koska se resonoi automaattisesti ihmisen sisäisen vuorovaikutuskyvyn ja sosiaalisen oppimisen kanssa. Tästä syntyykin ajatuksia herättävä jännite siirryttäessä kokoelman päättävään Mika Simosen ja Hannes Lohen kirjoittamaan lukuun, joka todistaa vastavuoroisuudesta ihmisen ja koi-

1. Johdannossa kerrotaan virheellisesti Mondadan tutkimuksen koskevan juustonmaistelua herkkukaupassa (s. 14).

ran välillä. Oivallisesti laaditut esimerkit havainnollistavat, että koirat ovat herkkiä havaitsemaan omistajan tavallisuudesta poikkeavan käytöksen ja että ne pyrkivät tällaisissa tilanteissa kiinnittämään omistajan huomion ja korjaamaan puutteellisen vastavuoroisuuden.

Lopuksi

Kokonaisuutena teos on monipuolinen ja kiinnostava, mutta artikkeleista ei muodostu selkeää temaattista kokonaisuutta. Koska intersubjektiivisuutta voi pitää kaikkea ihmisen sosiaalista toimintaa pohjustavana ilmiönä ja koska myös keskusteluanalyttisesti on mahdollista tarkastella mitä hyvänsä vuorovaikutukseen liittyvää ilmiötä, kokoelman rajauksesta on vaikeaa saada kiinni. Onko vuorovaikutuksessa jotain sellaista, mikä ei liity intersubjektiivisuuteen? Entä olisiko teoksessa ollut mahdollista hahmotella, mitkä keskusteluanalyttiset ilmiöt ovat intersubjektiivisuuden kannalta keskeisimpiä?

Jos kokoelmaa tarkastellaan Intersubjektiivisuus vuorovaikutuksessa -huippuyksikön hedelmänä, kokoelman sisäinen koherenssi on kuitenkin sivuseikka. Tutkimukset ovat laadukkaita ja erilaisten projektien kirjo on vaikuttava. Tutkimusyhteisö on myllännyt intersubjektiivisuuden multaa laajalla alueella. Kokoelman epilogiksi olisikin hyvin sopinut huippuyksikön työskentelyä ja aikaansaannoksia kokoava kirjoitus. Sellainen olisi valottanut kokoelman taustaa ja viitoittanut tietä tuleville tutkimuksille. Keskusteluanalyysia tunteva lukija kysyy nimittäin aina: Miksi tämä nyt? Mitä tulee seuraavaksi?

JENNY PAANANEN
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on sosiaali- ja terveysalan vuorovaikutukseen ja viestintään erikoistunut suomen kielen tutkija ja työskentelee tutkija-tohtorina Turun yliopistossa.

Lähteet

- HERITAGE, JOHN 2013: Action formation and its epistemic (and other) backgrounds. – *Discourse Studies* 15 (5) s. 551–578. <https://doi.org/10.1177/1461445613501449>.
- LEVINSON, STEPHEN 2013: Action formation and ascription. – Jack Sidnell & Tanya Stivers (toim.), *The handbook of conversation analysis* s. 103–130. Boston, MA: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118325001.ch6>.
- LINELL, PER 2009. *Rethinking language, mind and world dialogically. Interactional and contextual theories of human sense-making*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- MONDADA, LORENZA 2018: Multiple temporalities of language and body in interaction. Challenges for transcribing multimodality. – *Research on Language and Social interaction* 51 (1) s. 85–106. <https://doi.org/10.1080/08351813.2018.1413878>.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL A. – JEFFERSON, GAIL 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. – *Language* 50 (4) s. 696–735. <https://doi.org/10.2307/412243>.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. 2007: *Sequence organization in interaction. A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791208>.
- SIDNELL, JACK & STIVERS, TANYA (toim.) 2013: *The handbook of conversation analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118325001>.
- TOMASELLO, MICHAEL 2008: *Origins of human communication*. Cambridge, MA: MIT press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7551.001.0001>.